

Centar za nenasilnu akciju

**Suočavanje sa prošlošću
načini i pristupi
Iliđža 17 - 21. 11. 2006.**

CENTAR ZA NENASILNU AKCIJU

www.nenasilje.org

ured u Sarajevu:

Envera Šehovića 17, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
cna.sarajevo@nenasilje.org

ured u Beogradu:

Studentski trg 8, 11000 Beograd
Srbija i Crna Gora
cna.beograd@nenasilje.org

**Seminar o suočavanju sa prošlošću – načini i pristupi
Ilidža, 17 – 21.11.2006.**

Organizator:

Centar za nenasilnu akciju Sarajevo

Korišćenje dokumentacije je slobodno uz navod izvora (CNA).

© 2006 CNA – Centar za nenasilnu akciju

Veliko hvala svima koji su nas podržali/e

Posebno hvala:

Kolegama i kolegamicama koji/e su prezentovali svoj rad
Svim učesnicama i učesnicima seminara
Našim kolegamicama/kolegama iz CNA Beograd
MCC Sarajevo

Dokumentacija seminara
Suočavanje sa prošlošću – načini i pristupi, Ilidža 17 – 21.11.2006.

Autorice i autori:

Adnan Hasanbegović
Nedžad Horozović
Sanja Deanković
Tamara Šmidling

Fotografije:

Nedžad Horozović

Grafička obrada i prelom:

Tamara Šmidling

U Sarajevu, decembar 06 - januar 07.

Sadržaj:

O ideji za organizovanje ovog seminara.....	4
Opisi radionica	5
uvodna radionica	6
prezentacija rada CNA.....	8
prezentacija rada IDC Sarajevo.....	11
prezentacija rada CZRT	13
radionica MCC – trauma i pomirenje.....	16
prezentacija Outreach programa Haškog tribunala....	19
prezentacija rada IZMIR-a	21
evaluacija	23

O ideji za organizovanje ovog seminara

Seminar «Suočavanje sa prošlošću – načini i pristupi» osmišljen je i koncipiran u sarajevskom uredu Centra za nenasilnu akciju. Početna ideja bila je da se mirovnim aktivistima/cama iz regije koji imaju određeno iskustvo (ili barem izraženu motivaciju) u radu na suočavanju sa prošlošću otvori prostor da se upoznaju sa različitim pristupima koji trenutno postoje na polju suočavanja sa prošlošću u regionu bivše Jugoslavije. Tražeći pravu formu za ono što smo želele/i, odlučile/i smo se za varijantu prilično fleksibilnog seminara koji bi spojio radionice, prezentacije i predavanja sa diskusijama i prostorom za razmenu i sučeljavanje pristupa i viđenja.

Pozvale/i smo neke od organizacija/institucija za koje smatramo da ulažu vrlo značajne napore na ovom polju i postižu zavidne rezultate. Nismo imale/i pretenziju da damo neku celovitu sliku svega što se na ovom polju trenutno radi u različitim državama/regionima bivše Jugoslavije. Za tako nešto bilo bi potrebno mnogo više vremena, pa i novca da se takvo dešavanje organizuje. Upravo zbog toga što su mnoge značajne inicijative i aktivnosti ovoga puta ostale izvan domašaja ovog seminara, planiramo da sa sličnim vrstama okupljanja nastavimo i u budućnosti i da na taj način damo naš doprinos uspostavljanju jednog *dijaloškog pristupa* radu na suočavanju sa prošlošću.

Ciljevi ovog seminara su osnaživanje i edukacija mirovnih aktivista/ica o suočavanju s prošlošću kao jednom od najvažnijih procesa na prostoru bivše Jugoslavije i u vezi sa tim sagledavanje relevantnih elemenata tog procesa kao što su: pitanje traume, odgovornosti, problem poginulih i nestalih, uloga veterana u procesima izgradnje mira i suočavanja sa prošlošću, procesuiranje ratnih zločina itd.

Smatramo da postoji mnogo dilema i pitanja koja se vežu za ove teme i da je potrebno tražiti nove ideje i načine nošenja sa tim napornim procesom za šta želimo naći prostora na ovom seminaru. Nadamo se da ovakve vrste susreta mogu biti i povod za konkretne saradnje među organizacijama i pojedincima/kama kako na regionalnom tako i na lokalnom nivou.

Teme obrađene na seminaru:

Odnos izgradnje mira i suočavanja s prošlošću, rad sa veteranima, suočavanje s prošlošću u mirovnom obrazovanju, *CNA tim*

Uloga faktografije u suočavanju s prošlošću, *Mirsad Tokača- Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo*

Značaj rada sa ratnom traumom za oslobađanje konstruktivnih potencijala veterana za mirovni rad, *Vladan Beara i Predrag Miljanović – Centar za ratnu traumu Novi Sad*

Trauma i pomirenje/kolektivna trauma (narativi), *Rendy i Amela Puljak/Shank – Mennonite Central Committee Sarajevo*

Krivična pravda u kontekstu suočavanja s prošlošću - iskustvo Outreach programa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, *Matias Hellman/ICTY*

Rad sa veteranima u Hrvatskoj, suočavanje s prošlošću u mirovnom obrazovanju, izgradnja mira, *Goran Božičević - Izmir/Miramida centar/QPSW i Bruno Čavić – Izmir*

Na seminaru je učestvovalo 16 učesnika/ca iz BiH, Hrvatske, Srbije i Makedonije.

Seminar je realizovan uz finansijsku podršku Mennonite Central Committee, Sarajevo i Queker Peace and Social Witness, Sarajevo/Beograd/Grožnjan. Ovim putem im se još jednom najtoplije zahvaljujemo.

opisi radionica

U ovom poglavlju su navedene rađene radionice, koje sadrže opise vežbi, dešavanja, izrađenih zidnih novina u okviru vežbi/radionica, uz navode nekih od izjava učesnika/ca. Kako je osobama zaduženim za vođenje protokola (članovima/cama trenerskog tima) bilo jednostavnije da vode protokol na njihovom maternjem jeziku, izvinjavamo se što su neke od izjava učesnika/ca "prevedene".

17.11.2006. popodne

uvodna radionica

«Da vidimo, otkrijemo još načina za izlaženje iz sobe kako ne bi ponovo ušli u nju.»
(citat sa radionice)

- **Uvodni pozdrav i dobrodošlica učesnicima**
- **Krug kratkog predstavljanja učesnika/ca i tima**
- **Prezentacija programa i ideje**
- **Očekivanja i motivacija**

Svako na stikersima napiše odgovore na pitanja:

Zašto mi je važno da radim na suočavanju sa prošlošću?

Šta očekujem od ovog seminara?

- *Mislim da mi nije dovoljno samo da postanem svjesna i da osudim zločine, procese i ideologije; Imam potrebu nešto napraviti i saznati više, razbijati predrasude, razmjenjivati sa ljudima. Očekivanja: feedback na naš rad i pristup temi; razmjena poteškoća i dilema; iznalaženje novih puteva; suradnja kroz razna polja; sticanje novih uvida koji se mogu inkorporirati u ono što radim*

- *Važno mi je zato što smatram da je suočavanje sa prošlošću jedan od puteva koji vode ka pravdi i jedan od preduslova očuvanja mira. Očekujem puno novog znanja za mene na ovome pitanju i nadam se da će podstaći i druge da razmišljaju i rade na pomirenju i izgradnji mira, suživota, tolerancije...*

- *Zašto radim? Da pomognem i sebi i drugima; da preuzmem svoj deo odgovornosti i time dam svoj mirovni doprinos budućnosti. Šta očekujem? Da upoznam način rada drugih organizacija i time poboljšam kvalitet našeg rada ali i da prezentiram naša iskustva; da upoznam prepreke na koje ljudi nailaze u radu; da kroz diskusiju razmenim iskustva u prevazilaženju prepreka*

- *Osjećam veliku odgovornost i potrebu da učestvujem lično u procesu izgradnje mira. Očekujem veliki input informacija od stručnih lica, njihova iskustva, načine djelovanja, sve u svrhu efektivnijeg ličnog učešća u procesu izgradnje mira*

- *Suočavanje sa prošlosti mi je bitno zbog osobnih procesa i priča; smatram da bez tog procesa nema kvalitetne sadašnjosti, a ni budućnosti, stvari ne vrijedi «stavljati pod tepih». Očekivanja: upoznavanje novih metoda u procesu SsP; razmjena ideja i mogućnosti suradnje u budućnosti.*

- *Zašto mi je važno? Jedan zen monah reče: «Ako si ušao u jednu sobu i izašao podjednako pametan, džabe si ulazio!». Mi, na prostoru Balkana već više puta ulazimo u istu*

sobu a da prethodno nismo iz nje izašli! Ja se trudim da ovaj put naučimo nešto; da ovaj put izađemo i više ne ulazimo! Očekujem – da vidimo, otkrijemo još načina za izlaženje iz sobe kako ne bi ponovo ušli.

- *Mi, pojedinci i društva, smo u prilici da naučimo kako prošlost da nam bude izvor spoznaja, ideja, ishodišta vrijednosti; susresti se sa osjećajem nepravde kojim su ljudi ispunjeni; prošlost me je promjenila u smjeru u kojem ja sa sobom nisam zadovoljan. Očekujem da ovo neće biti poslednji ovakav susret; uvide u mogućnosti povezivanja i međusobnog osnaživanja onoga što se na različitim poljima suočavanja sa prošlošću radi*

- *Prošlost me blokira da «idemo» dalje; smiriti se; nasilje u društvu koje ima korjene u prošlosti; mogućnost boljeg sagledavanja sadašnjosti i budućnosti; pokušati razumjeti društvo; više pravde i mira. Očekujem da se upoznam sa drugačijim pristupima SsP; očekujem temeljite diskusije; ideje i suradnje; poticaj i inspiraciju – prevazići zasićenje*

- *Važno mi je zato što prošlost utiče i na sadašnjost i na budućnost, znači da sve one stvari koje su ostale nerazjašnjene, neisceljene i sl. Otežavaju život i čine ga u nekim aspektima nefunkcionalnim. Očekujem – kao što u samom naslovu piše, nove način i pristupe. Ja lično više radim na pojedinačnim traumama, tako da sam zainteresovana da čujem nešto i o kolektivnoj traumi.*

- *Suočavanje sa prošlošću je za mene pitanje budućnosti. Ne budućnosti drugih već prvenstveno moje budućnosti; to je za mene lično pitanje, a ne samo posao; važno mi je da radim na ovoj tematici jer to smatram jednim od pitanja koje trebamo riješiti kako bismo izgrađivali što bolju budućnost. Od seminara očekujem ne samo da saznam nešto više o ovoj tematici, već i o načinima i pristupima, tačnije na koji način, kako (u metodološkom*

kontekstu) se možemo suočavati sa prošlošću. Također očekujem da dobijem nova saznanja, ali i da razvijem svoje vještine i sposobnosti kako bi svoj posao obavljala što bolje. Također se nadam da će se otvoriti prostor i za razmjenu iskustava i diskusiju o ovoj itekako značajnoj tematici.

- Važno mi je ovo zbog moje okoline – želim «čiste» i «zdrave» ljude oko sebe; zato što je to dobar uslov da bismo kao društvo mogli krenuti; zato što je to jedan HC primjera društvenog života i raditi na temi znači shvatati kako funkcioniše društvo. Očekujem profesionalne pristupe (psihologija, psihijatrija, pravo, mirovnjaci); konkretne ideje i iskustva; osnov za moj dalji lični razvoj

- Prošlost je nešto što utiče na sve nas i na celokupno društvo, kroz SsP pripremamo nas i društvo u celini za budućnost i na taj način doprinosimo boljitku svih, a pojedincima omogućavamo prevazilaženje ratnih trauma i njihovo uključivanje u svakodnevni život. Od ovog seminara očekujem pre svega drugačije vizije i pristupe rešavanju problema SsP kako bih unapredio svoj rad.

- Suočavanje sa prošlošću je ključno pitanje u rešavanju ratne trauame i samim tim mi je veoma važno za rad, kao i za mene lično.

Očekujem da čujem različite poglede/mišljenja o problemu suočavanja sa prošlošću i da proširim i unapredim svoja znanja o problemu suočavanja sa prošlošću.

- Temom se bavim od početka 2006. godine kroz Mirovne studije; SsP je bitan element u izgradnji mira i preduvjet za proces pomirbe. Očekujem razmjene iskustava; prijedloge za efikasniji rad; moguću suradnju.

- Rad na suočavanju sa prošlošću mi je bitan za moj zdraviji život u porodici i društvu. Očekujem da ću na ovom seminaru da naučim da na suočavanje sa prošlošću ne gledam kako na neku prostu i jednostavnu aktivnost.

- Važno mi jer malo ljudi radi na tome, a regionalno pogotovo; jer je to izazovna tema, čak i opasna i dira tabue i moćnike; jer je to prirodni razvoj mog mirovnog angažmana; jer za to primam plaću. Očekujem da dođu ljudi iz Prilepa, te Inicijative mladih; da me ova četiri dana ne izmore već napune enrgijom, dobru hranu, ugodnu atmosferu van radionica; press konferenciju/medijsko praćenje.

18.11.2006. pre podne

prezentacija rada CNA

«Često ne možemo da vidimo drvo od šume. A ta šuma nije izrasla sama od sebe.»
(citirano sa radionice)

■ Zidne novine

Izgradnja mira je ...

Suočavanje sa prošlošću je ...

Suočavanje sa prošlošću je ...

- dugotrajan proces	- borba sa kriminalom i korupcijom
- otvaranje prostora za komunikaciju o prošlosti	- demistifikacija ratnih profitera/tajkuna
- osobno suočavanje	- sprečavanje budućih nasilja (ne biti opravdanje i potencijal za nasilje)
- kolektivno suočavanje	- suočavanje sa sopstvenim iluzijama
- suočavanje sa uglavnom lošim stvarima	- preispitivanje društvenog konsenzusa
- iskazivanje doživljaja	- zajedničko žaljenje/oplakivanje
- prihvatanje da moja istina nije jedina	- individualno žaljenje
- činjenične istine/pravda za žrtve	- pionirsko područje
- sankcionisanje zločina(ca)	- preispitivanje nacionalnih mitova i heroja
- prihvatanje odgovornosti (lične i kolektivne)	- lustracija
- prihvatanje lične odgovornosti glasača	- traganje za korjenima mržnje

Izgradnja mira je ...

- sprečavanje priprema za rat	- prihvatanje odgovornosti
- suprotno nepravdom i neodrživom miru	- kontrola udžbenika istorije
- rad na ravnopravnosti (rodna, kulturna, nacionalnih manjina)	- zakonski okviri
- slobodno iskazivanje potreba – otvorenost	- razumjeti sebe i drugog
- oslobađanje od pritiska i nasilja	- pravo na istinu drugog
- izgradnja institucija	- utvrđivanje faktografske istine
- sistem vrijednosti	- pravda za žrtve
- korištenje drugih iskustava	- dekollektivizacija
- osvještavanje nasilja u društvu	- izgradnja stabilnijeg društva
- razumijeti prošlost, i pojedinačno i uopšte	- preispitivati sebe (odgovornosti, mogućnosti)
- obaveza svakog pojedinca/ke	- bezbjednost
- solidarnost	- socijalno i zdravstveno osiguranje
	- procesuiranje zločina zato što su zločini (ne zbog EU)

■ Barometar

Doprinosi – ne doprinosi pomirenju

Spomenik palim borcima vojske RS-a

- Ako ovu izjavimo ovako stavimo na pol ne doprinosi pomirenju, onda mi to znači poistovjećivanje svih vojnika vojske RS-a sa zločincima i time dolazimo do generalizacije koja nije dobra. Mislim da je ovoj izjavi mjesto negdje na sredini.

- Ja sam jednu od tih izjava stavila na ovaj pol. Možda sam reagovala na prvu loptu, ali kada sam vidjela u Prijedoru spomenik palim borcima voske RS-a u centru koji je tako ogroman i ružan a u logoru Keraterm jednu malu ploču osjećala sam to kao nepravdu.

- Ja se malo osjećam prozvanim jer sam učestvovao u ratu u vojsci RS-a. To podizanje spomenika ide nekako adhoc i vidim da to postaje jako agresivno. Svako selo ima svoj spomenik. Ja u kontekstu skale doprinosi i ne doprinosi pomirenju ovo stavljam da ne doprinosi pomirenju.

- Ukoliko se spomenici prave radi žaljenja ja sam zato simbolično obilježavanje ali imam osjećaj da se zloupotrebljavaju žrtve i borci i da je svrha spomenika da se obilježi svoja nacionalna teritorija i da se održi homogenizacija na etničkom pricipu.

Sve strane su činile zločine.

- Ta izjava ovako napisana i bez konteksta mi ne znači mnogo. Ova izjava može biti nešto što može da učini da se izbriše, relativizuje i sakrije odgovornost za zločine nekih ljudi. I u tom kontekstu mi nikako ne doprinosi pomirenju. Sa druge strane ona može da nas natera da razmislimo o tome šta se dogodilo i može biti pozicija da se otvori dijalog jer time se dovodi u pitanje ta tvrdnja da su samo oni sa «druge» strane činili zločine i da smo samo mi u poziciji žrtve.

- Ja ovo vidim kao jedan međukorak i to je pozicija koja je trenutno u Srbiji, koja je iz stanja poricanja došla u ovo stanje. Bojim se da društvo u Srbiji može tu i da se zadrži.

- Ako se kaže da su sve strane činile zločine onda to sa sobom nosi i konotaciju da je zločin nešto prihvatljivo i da su eto zločine činili svi pa je to nešto kao «normalno».

Obilježavanje godišnjice «Oluje».

- Ja tu oluju doživljam kao nešto što je bilo nužno zlo, ali mi obilježavanje oluje izgleda kao opravdavanje svega onoga što se desilo u oluji. Čini mi se da se nepravda koju su činili ti ljudi u RSK i koji su se na taj način bunili mogla obilježiti i nekako drugačije a ne slavljenjem oluje koja je sa sobom donijela i zločine.

- Oluja se u Hrvatskoj doživljava kao kraj rata i kraj ratnih dejstava i ona se obilježava kao kraj rata. A oluja se nije desila, ona je pripremana dvije godine i obe strane su znale da će se ona desiti i kako će se desiti.

- Ja teško podnosim obilježavanje oluje na ličnom nivou jer taj dan dobivam puno poziva, sms-ova i mailova od ljudi koji imaju puno toga protiv onoga što ja radim na suočavanju sa prošlošću i dobijam poruke da sam na pogrešnom putu i pitanja šta ja to radim.

- Pitanje je kako se obilježava ta oluja. Od prve godine obilježavanja oluje u Hrvatskoj ona se obilježava i u Srbiji ali na potpuno drugačiji način. U Srbiji se oluja obilježava kao historijski zločin na kraju 20. vijeka koji je ostao nekažnjen, a na drugoj strani, u Hrvatskoj, kao briljantna pobjeda i završetak rata. U toj poziciji obilježavanje oluje ne doprinosi pomirenju. Ali ako se to obilježavanje iskoristi kao prilika da se otvori dijalog o oluji i svim stvarima koje su se desile prije i tokom oluje onda to obilježavanje može doprinositi pomirenju.

- Paralelno obilježavanje nekih događaja mi liči na neku trgovinu i obilježavanje na drugoj strani mi liči na pokušaj da se napravi neka ravnoteža sa drugom stranom a u stvari ne postoji iskreno suosjećanje sa žrtvama.

- Mi smo često zbunjeni informacijama i često ne možemo da vidimo drvo od šume. A ta šuma nije izrasla sama od sebe. Neko je svjesno to stanje napravio. Ali meni je bitno da mi kao mirovni aktivisti izdvojimo drvo iz šume i da se bavimo jednim događajem.

■ Rad u malim grupama

Učesnice/i su podijeljeni u tri male grupe i svaka grupa je imala zadatak da kroz odgovore na pitanja:

Gdje ga prepoznajem?

Koje su posljedice?

Zbog čega postoji?

predstavi jedan od mehanizama nošenja sa prošlosti:

<p>Negiranje</p> <p>Gde ga prepoznamo?</p> <ul style="list-style-type: none"> - knjige (apologetika «istine») - zatvorenost medija - postoje važniji problemi - treba to što prije zaboraviti - održavanje crno-bele slike - nehapšenje i procesuiranje zločinaca - hapšenje iz pogrešnih razloga - heroizacija osumnjičenih i optuženih za ratne zločine - selekcija informacija - teorija zavere 	<p>Ko su nosioci</p> <p>Neki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - političari - verske organizacije - intelektualci - mediji - javne ličnosti - individue - ratni veterani - vojska - policija 	<p>Posledice:</p> <ul style="list-style-type: none"> - bol i patnja prilikom otvaranja starih rana - ekonomski interesi - održavanje tenzija među narodima - izbjegavanje odgovornosti - držanje pozicija moći - lična bezbjednost - očuvanje smisla svog učešća u ratu - očuvanje nacionalnog identiteta - nema suočavanja sa prošlošću - tenzije i šanse za nove sukobe - otežano razrešavanje trauma - ugroženi procesi izgradnje mira i demokratije - održavanje neurotične «smirenosti» - život u laži
<p>Opravda(va)nje</p> <p>Šta je to?</p> <ul style="list-style-type: none"> - bežanje od odgovornosti - dobijanje jače političke pozicije <p>Gdje ga prepoznamo? Nosioci</p> <ul style="list-style-type: none"> - kod moje mame i Bruninog tate - Koštunica - Tadić - «A srpske žrtve?» - «Hrvatska je otvorena za saradnju» - u kolektivitetu - intelektualna elita, politička elita, novinari 	<p>Koji su uzroci?</p> <ul style="list-style-type: none"> - politički trenuci - pravdamo se ako smo krivi - osjećaj krivice, sumnja ili krivica 	<p>Posljedice:</p> <ul style="list-style-type: none"> - izbjegavanje - prebacivanje odgovornosti - produžavanje krize - proživljavanje agonije - 92 – 95. + generacija naciji na vlasti
<p>Traganje za istinom/Potraga vo vistinata</p> <p>Ko su nosioci, gdje ga prepoznamo?</p> <ul style="list-style-type: none"> - žrtve i semejtva - nevladine organizacije - institucije/zdravi delovi sudstva - mediji (istraživačko novinarstvo) - dokumenti (vojni, razni zapisi ...) 	<p>Koji su uzroci? Zbog čega postoji?</p> <ul style="list-style-type: none"> - pravda (marginalizovane grupe – da se čuje i njihova priča) - osveta - zakonska obaveza - radoznalost - želja za pomirenjem - teško je živjeti sa laži – savjest 	<p>Koje su posledice?</p> <ul style="list-style-type: none"> - buđenje svesti kod ljudi/osveštavanje - procesuiranje ratnih zločina - pomirenje - uznemiravanje «mira» u zajednici - batine/pretnje - sužavanje prostora za manipulaciju - atmosfera za novi početak

19.11.2006. pre podne

prezentacija rada IDC Sarajevo

- **Prezentacija baze podataka Istraživačko dokumentacionog centra iz Sarajeva**

Tekst o IDC preuzet je sa www.idc.org.ba

Dragi prijatelji,

Istraživačko dokumentacioni centar nastao je aprila 2004. godine kao pokušaj da se nastavi decenijska tradicija koju smo sticali u okviru Komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima koju je formiralo Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine svojom odlukom od 28. aprila 1992. godine. IDC kao nezavisna, neprofitna, nevladina i nepristrasna institucija ima zadatak da istražuje i sakuplja dokumente, činjenice i informacije o genocidu, ratnim zločinima i svim oblicima kršenja ljudskih prava, bez obzira kojoj etničkoj, socijalnoj, religijskoj, rasnoj skupini žrtve pripadaju.

Naši članovi su nezavisni intelektualci i eksperti koji dolaze iz različitih oblasti interesovanja. Većina eksperata angažiranih u aktivnostima Centra su volonteri.

Naš jedini argument su fakta i informacije prikupljene kroz stalni istraživački rad na terenu, a naš najpouzdaniji izvor saznanja su, prije svih, same preživjele žrtve zločina. Cijenimo da samo na taj način možemo doprinijeti očuvanju historijskog pamćenja i dostojanstvenom suočavanju s nedavnom tragičnom prošlošću, koje treba biti oslobođeno svake ideologizacije i politikantstva.

Naša arhiva sadrži milione stranica različitih dokumenata, a pretežno izjave preživjelih svjedoka i očevidaca pojedinih događaja. Registrirali smo poimenično više od 350.000 imena ratnih žrtava od čega su oko (do sada) 96.000 ubijena i nestala lica. U našem arhivu nalazi se blizu 50.000 fotografija i 3.500 sati video zapisa. Registrovali smo postojanje više od 440 lokacija zatvora i logora, 320 masovnih grobnica i 900 događaja masovnog ubistva u kojima su žrtve bili pretežno civili.

Provodili smo i specijalna istraživanja i prikupljanja podataka o uništavanju kulturnog naslijeđa i vjerskih objekata kao i drugih zaštićenih civilnih objekata. Prema rezultatima tih istraživanja, koja nisu potpuno okončana, potpuno je uništeno 917 objekata koji pripadaju Islamskoj zajednici, dok je 731 lakše ili teže oštećen, uništeno je ili oštećeno 311 objekata Katoličke zajednice, 34 Pravoslavne i 7 Jevrejske, 850 sela je potpuno uništeno. Registrovali smo 214 napada na bolnice i druge zdravstvene ustanove, kao i 132 napada na druge kulturne i obrazovne institucije (škole, biblioteke, univerzitete...).

Svi gore pomenuti napadi na objekte bili su s namjerom da se uništi svaki trag naše kulturne i vjerske tradicije koja je nastajala kroz vijekove multietničkog života, koegzistencije i uvažavanja različitosti bosanskog društva.

Sva naša dokumentacija (izjave svjedoka, fotografije i video zapisi, itd.) je na raspolaganju Međunarodnom Krivičnom Tribunalu za bivšu Jugoslaviju u Hagu, kao i domaćim tužiocima i sudovima, nevladinim organizacijama i naučno - istraživačkim institucijama i medijima. Također, nastojimo uspostaviti odnose sa različitim vladinim i nevladinim organizacijama, naučnim ustanovama i pojedincima širom svijeta s namjerom da razmijenimo znanja, podatke i informacije.

Mi smo svjesni da istraživanja kao preduslovi traganja za istinom i pravdom, izgradnjom povjerenja, pomirenja i dugotrajnog mira u Bosni i Hercegovini, moraju biti nastavljeni i u narednim godinama. Još uvijek postoje mnoge činjenice i priče koje trebaju biti kazane. U njima se kriju važni podaci o načinima stradanja, počiniocima i njihovim motivima. Žrtve nisu poražene i ponižene zato što su ubijane, mučene, silovane, zatvarane, progonjene. Prvi znak njihovog konačnog poraza, a time pobjede zločinaca, je šutnja o stradanju žrtava. Zato ne dozvolite da vas ušutkaju. Mi ćemo s naše strane učiniti sve da zabilježimo Vaše patnje i stradanja. Uvjereni smo i potpuno posvećeni cilju koji će obezbijediti pravdu i satisfakciju žrtvama i omogućiti im da uzdignute glave hodaju gradovima Bosne i Hercegovine.

Mi, doduše, nismo na početku stvaranja institucije, ali smo još uvijek daleko od postavljenih ciljeva. Svjesni smo da nas na tom putu čekaju mnoge prepreke, ali i vaša podrška koja je najvažniji motiv i poticaj da ustrajavamo. IDC nije formiran zbog nas nego zbog žrtava, kako onih koji nisu dočekali vrijeme mira, tako i onih koji su imali sreću da prežive i nose duboke ožiljke zločina. Na svima nama je uzvišen zadatak da očuvamo pamćenje i stvorimo institucionalni okvir na kojem će generacije koje dolaze temeljiti važne životne odluke i biti spremne na vrijeme prepoznati i spriječiti ponavljanje zločinačkih nakana.

Pozivam Vas da surađujete sa nama i da nam pomognete u prikupljanju faktografije i ostvarenju ciljeva koje smo sebi postavili. Dostavite sve informacije koje imate u vezi sa zločinima počinjenim tokom rata u Bosni i Hercegovini. Biće to vaš najbolji doprinos djelotvornom postizanju pravde za zločince, ispunjenje moralnog duga prema ubijenim i barem djelimična satisfakcija za preživjele žrtve i njihove porodice.

Mirsad Tokača, predsjednik IDC-a

19.11.2006. pre podne

prezentacija rada CZRT

«Arogancija ljudi iz civilnog sektora je veličanstvena.»
(citat sa radionice)

■ Prezentacija rada Centra za ratnu traumu, Novi Sad (pogledati prilog na CD-u)

■ Male grupe:

Stavovi i razmišljanja koje ima ostatak društva prema ratnim veteranima
Stavovi i razmišljanja koja imaju ratni veterani o ostatku društva

Kako društvo vidi traumatizovane veterane

- zločinci	- vruć krompir	- lažni branitelji
- ubice	- treba ih se bojati jer	- teroristi
- nacionalisti	imaju moć	- pravi sinovi svog
- koljači djece	- teški za dijalog	naroda i svoje vjere
- okoristili se od države	- blokiraju oporavak od	- opasni
- gubitnici	rata	- bolesni
- potencijal za idući rat	- heroji, branitelji	- privlače pažnju na sebe
- teret države	- domoljubi, patriote	- pljačkaši, kriminalci
	- iskorišteni	- sigurno biračko tijelo
	- povlašteni	za neke partije

Kako veterani vide druge

- strani plaćenici	- moralna superiornost	- ne razumeju poziciju
- izdajnici (izdaju ideju)	(srbo, hrvato, bosno)filii	veterana
- nemaju pojma o ratu	- naivni	- mi vas branili, a vi tako
- dezerteri	- opasni	- rat je muška priča
- kukavice	- mlate praznu slamu	- pederi/pederska posla
- isprani mozgovi	- bogate se preko naših	- mi smo za njih
- instrumentalizovani od	leđa	pacijenti
strane Sorosa, USA, NATO-a)		- ništa im nije sveto (po
		svemu pljuju i sve kritikuju

■ Diskusija:

- Društvo se polarizira, postoji kritička slika i idealizovana slika, a veterani imaju gotovo sličan stav prema ostatku društva
- Važno je uspostavljanje dijaloga između veterana i ostatka društva kao dio prevazilaženja jaza
- Postoje veterani i društvo kao i mehanizmi kod veterana koji su posljedica traume. Zato trebamo raditi i s društvom i mi smo ti koji se trebaju pomjeriti s obzirom i na tu moralnu superiornost civilnog društva u odnosu na veterane.
- Arogancija ljudi iz civilnog sektora je veličanstvena u svojoj samozaljubljenosti u čistoću spram ratnih dešavanja.
- Kad sam rekla ženi iz Gvatemale da radim s ratnim veteranima, imala sam osećaj da ona projektuje na mene neke traume i nije to mogla prihvatiti. Baš smo imale problem u komunikaciji. Ja sam dugo razmišljala zbog čega me je to pogodilo i napokon sam shvatila da je to bila intenzivnija doza onoga sa čim se svakodnevno susrećem u svom društvu. Osjećam i empatiju i otpor i važno mi je da se o tome priča u mirovnim krugovima. To kako CNA radi je jedan od pristupa i naravno i hvala bogu da ih ima još.
- Bila bih jako oprezna i fokusirala bih se na pojedince. Što su veteranske organizacije zakačenije za vlasti teži su veliki pomaci. Ono što nam treba su ljudi koji su spremni mijenjati stavove.
- Traženje smisla kod veterana je veliki problem pa se on traži kroz nacionalizam i gomilu drugih mehanizama jer je teško kad se zapita – da li je ispravno ovo što sam radio.
- Veterani su moji susjedi, rodbina i prijatelji koji su vodili isti život kao ja do prije 15 godina. Ja ne radim sa njima, ja radim sa sobom jer sam mogao biti u toj situaciji. Tko može reći da će nakon sljedećeg rata biti mirovnjak, ne mogu garantirati šta će se dogoditi. Uvijek ima psihopata i šljama, nitko nije bio zločinac kad smo se rađali. Raditi sa samim sobom mi je prvo i bitnije. Iskustva su različita i potencijal za nasilje postoji kod svih u određenim uslovima.
- Jako se identifikujem s tim identitetom, dobar dio ljudi je to potisnuo. Kad se vratim na eksperiment s ribicama ovdje je čitavo društvo istočkano. Veliki je jaz između veterana i civilnog sektora, a ima veliki potencijal saradnje. Iz mog iskustva, bivši vojnici se rađe vežu s veteranima s druge strane nego s mirovnjacima. Heterogena grupa se brzo izgradi na osnovu tog veteranskog identiteta. Ja sam jedini veteran u timu i brže me prihvate (bez obzira što sam iz neprijateljske vojske) nego mirovnjake.
- Rađeći s veteranima, čitavo društvo može dobiti. Sa kojim pravom ja kao mirovni radnik ne želim raditi nešto dobro i pomoći tim ljudima da prihvate svoj dio odgovornosti. To se definitivno ne bi doživjelo kao prljanje.
- Oni koji to odbacuju je li to zato što je teško ili zato što ne treba?
- Pričajući s veteranima u Makedoniji, oni opravdavaju zahtjeve Albanaca, ali isti će reći da ovo sada nije rješenje i da će biti ovoga još.
- Veterani su seksistička grupa, ženu u timu počnu tretirati kao djevojčicu, udvarati se i to postaje stvar mužjaka. Da bi to bilo konstruktivno od početka je moraju prihvatiti kao dio sebe pa žena mora biti oštra, autoritativna, ako je bila na ratištu onda je to ok.
- Susretao sam ljude s kojima sam procijenio da ne mogu raditi. Želim imati prostor da kažem s ovim neću raditi, a da pri tom ne ulazim u generalizaciju.
- Neće svi doći do točke katarze i to je loše. Ima nekih ljudi s kojima ne mogu pričati u prirodi. Kad ne želim raditi s nekim ne znam kako to izvesti.
- Kad se u Hrvatskoj priča o ratnim veteranima, šuti se o ljudima koji su bili s druge strane koji su bili u ratu. PTSP je za branitelje, a agresori imaju šizofreniju.
- Nisu svi bili žrtve u istoj mjeri i ovim pristupom možemo upasti u relativizaciju.
- Važno je razdvojiti razumijevanje i amnestiranje za ono što je učinjeno. Mogu prihvatiti da ne želimo raditi s ljudima čije vrijednosti nam mogu poprilično smetati. Tko će dalje raditi ili surađivati ako mi je cilj raditi na održivom miru. Prihvaćam pitanje kapaciteta, ja radim sa deklariranim

ustašama i mi radimo posao na izgradnji mira, a nešto ne saradujemo. Kako raditi s onima koji imaju drugačije vrijednosti od mojih.

- *Problem je sa institucijama, vlasti. Kad im zatreba ta grupa koriste je u svoje svrhe i odbace je.*
- *Dugoročno je poguban mir ako nemamo posla s njima i ako su oni loši tamo, a mi ovdje.*

19.11.2006. popodne

radionica MCC – trauma i pomirenje

«Mnoge se stvari kažu na intelektualnom nivou, ali naša srca i duše boli.»
(*citata sa radionice*)

■ Uvodni barometar

Da li se trauma više događa na ličnom ili na kolektivnom nivou? (polovi: na ličnom nivou – na kolektivnom nivou)

- Svaki pojedinac doživi ličnu traumu, a kolektivno može biti dodatak ličnoj.

- Mada je lično iskustvo, rat utiče na cijelo stanovništvo.

- Uopće se ne ophodimo s kolektivnom traumom, puno se naglašavaju psihološki aspekti. Dogodili su se raskidi sa vrijednosnim sustavima od prije, u Hrvatskoj su dugo godina pazili da se ne kaže srpska riječ.

- Klinički poremećaji su individualna stvar. Što se ratne traume tiče, jedni drugima ne damo izaći iz toga i razvija se čitav mehanizam identiteta na kolektivnom nivou koji formiraju javno mnijenje i pojedinca.

Izlječenje traume je odgovornost pojedinca (polovi: jeste odgovornost pojedinca – izlječenje traume zavisi od drugih)

- Ako sam pojedinac ne prihvaća istinu, drugi mogu raditi što god hoće, ali on se neće izliječiti bez svoje odluke.

- Taj proces kreće od sebe, mada je jako bitna i druga strana.

- Ja sam najviše pomogao sam sebi, društvene okolnosti mi nisu baš išle na ruku. Sam odgovoran da je nosim, ali potrebna mi je podrška društva. Različiti uticaji su potrebni jer nikad čovjek ne može sam.

- Čovjek mora imati želju da izađe iz toga, ali potrebni su i zdravi društveni odnosi.

- Kod nas postoji nedostatak brige o ljudima koji nose traumu iz rata, ali ako pojedinac ne želi da mu se pomogne, ne može se ni desiti.

Pomirenje se već dešava. Pomirenje će se desiti za 5 – 10 godina. Pomirenje se neće nikad desiti.

- Poučena historijom smatram da do pomirenja može doći na individualnom nivou, ekonomija nas može povezati, ali pomirenje može doći teško.

- Neće biti brzo na zadovoljavajućem nivou.

- Opasnost od tenzija je za nama. Bitna je spoznaja, samokritika i osobna želja da se to riješi, bitno je da sazriju uvjeti za pomirenje. Sada neke stvari mogu izazvati kontraefekte. Vjerujem, ali treba čekati.

- Dešava se i vjerujem u proces. Nešto se dešava u kontekstu bivše Jugoslavije, važniji mi je proces nego kad će biti.

- To je promjenjiv proces i nikad nije jednosmjernan. Mi smo pričali jedni s drugima u rogovima. I tada je bila potrebna komunikacija i sada ona stalno teče, ali neke okolnosti ne idu na ruku.

Postoji to postepeno približavanje. Postoji kulturološka bliskost i ljudi su se poslije rata vrlo brzo počeli spajati. To je varijabla koja može ići gore i dolje.

- Pomirenje na kolektivnom nivou mi nije jasno. Je li pomirenje počelo između Sarajeva i Beograda s prvim mirovnim mitinzima? Šta znači kad se pomirimo, a traume ostaju?

- **Prezentacija modela: ciklus žrtve i ciklus počinitelja**
pogledati prilog na CD-u

- **Male grupe**

U malim grupama se pričalo o tome kako doživljavamo ove cikluse i da li, po našem mišljenju, nedostaju neki koraci i koji?

- **Prezentacija pojma narativa**

- **Male grupe**

Za koje smo narative čuli/e o sebi i drugima

Grupa I	Grupa II
<ul style="list-style-type: none"> - <i>nebeski narod</i> - <i>vječita nepravda</i> - <i>nismo nikada imali državu</i> - <i>Bošnjaci su autohtoni narod u BiH</i> - <i>Sve su to Srbi koji su primili islam ili katoličanstvo</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Makedonci - uvek žrtve</i> - <i>balkanski ratovi</i> - <i>I svetski rat</i> - <i>Proterivanja iz Grčke 48-49.</i> - <i>Solun je naš</i>
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Hrvati nikada nisu napadali, ali su se branili</i> - <i>Viljuška</i> - <i>Hrvati – arijevci</i> - <i>Teorije zavjere</i> - <i>«predziđe» kršćanstva</i> - <i>Jasenovac</i> - <i>Blajburg i križni put</i> - <i>Jame</i> - <i>Pokrštavanje</i> - <i>Tursko doba kao zlatno doba ili mračno doba</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Nebeski narod – Srbi</i> - <i>viljuške i noževi</i> - <i>danak u krvi</i> - <i>jame</i> - <i>poturice</i> - <i>Kraljević Marko</i>
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Kavlobag, Kavlovac, Vivovitica</i> - <i>Jugoslavija vještačka tvorevina</i> - <i>Duklja kao osnova Crne Gore</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Hrvati</i> - <i>Vukovar – grad heroj</i> - <i>Zvonimir – kletva – 400 godina</i> - <i>Uvek potlačeni od Srba</i> - <i>NDH, Jasenovac</i> - <i>Domovinski rat</i> <i>Bosna – tamni vilajet</i> - <i>Srebrenica</i> - <i>Stradanje Srba u Sarajevu</i> - <i>Multikulturalna Bosna</i> - <i>bogumili</i>

Neke od izjava u plenumskoj diskusiji:

- *Nacionalni identiteti se formiraju na nekoliko vrsta narativa. Postoji velika manipulacija, ljudi se plaše pa je to plodno tlo. Za Hrvate i Srbe je značajan narativ oko II. Svjetskog rata. Ne počiva narativ samo na jednom događaju, neka ideologija se okuplja u nekom trenutku oko jednog pa oko drugog narativa. Pogodni su za kreiranje osjećaja straha.*

- *Da li narativ koji sebi ima traumu uvijek mora biti negativan?*

- *Reis je na obilježavanju Srebrenice izjavio – da se nikad nikome ne dogodi. Smatram da se trauma na taj način kanalizira, a narativ se mijenja. Bitno je samo da se kanališe ispravno, a društvo bez mita ne postoji.*

- Bitno je kako se sjećamo i kako prenosimo s generacije na generaciju. Mnoge se stvari kažu na intelektualnom nivou, isto je bilo rečeno za Holokaust, ali naša duša i naše srce boli. Proces je stao na tim izrekama, ne zato što ljudi ne žele, nego zato što ne znaju.

- Zanimljiv mi je narativ o antifašističkoj borbi. Srbi i Hrvati ga ne spominju, a bosanski muslimani se nalaze u tom narativu.

- U SFRJ je pokušano stvaranje nove nacije na NOB-u. To uopće nije bilo nerealno, ali nacionalisti su jaki i paralelno su živjeli i uz sav trud se pothranjivao nacionalizam svjesno ili nesvjesno, a fašizam je samo zvanično osuđen i nije se radilo na tome.

- Čini mi se da je priča o II. Svjetskom ratu u Hrvatskoj završila tek '95. U Hrvatskoj je antifašistički pokret bio jak, ali je šutnja o Blajburgu podgrijala tenzije do daske jer se to nikad nije iskomuniciralo.

■ Osvrt na dan – neke od izjava:

- Svidjela mi se prezentacija Centra za ratnu traumu. Čitao sam njihovu knjigu i sada mi je mnogo jasnija, dala mi je smisao za bavljenje izgradnjom mira.

- Treba mi vremena da proradim, meni se mnogo toga otvorilo.

- Bilo je ovo brdo informacija, primio sam fizički osjećaj od kilo težine u glavi. Uvelike mi je pomoglo da razumijem veterane, a i da se zapitam koliko smo zarobljeni u vlastite identitete i koliko imamo sluha za druge.

- Super mi je što je dan potrošen na ovaj način. Slažem kockice i razmišljam o žutom autobusu.

- Ovo mi je osvijetlilo važnost rada s veteranima, a otvorilo je i etička pitanja što znači raditi s počiniocima.

- Kad sam krenuo s radom morao sam se psihički pripremiti da ne radim s veteranima nego sa sobom i da je to bitno za mene. Pomaci su mali, ali bitni.

- Ovo će mi pomoći u mom daljnjem radu. Prezentira izlazak iz male spirale u put ka pomirenju.

- Ja sam veteran, mirovnjak, borac za ljudska prava. Naslušao sam se narativa, doživio posljedice i preživio. Ja sam sudionik rata i ne identifikujem se ni sa žrtvom ni sa počiniocem. Narativi daju smisao ulaska u novi rat i učešća u ratu.

- Kad smo krenuli raditi s veteranima, mislio sam da sam dobro lud kad smo se u to upustili. U praksi to izgleda mnogo lakše, možda sada izgleda obeshrabrujuće.

- Bitno mi je povesti računa kako osnažiti ljude, nije traumatično, ali može biti. Bitno mi je zbog razumijevanja kako jasno spojiti priču između individualne i kolektivne traume.

- Sve su to teški procesi, ali kako postoje elementi koji nisu toliko teški, ne bi trebalo biti obeshrabrujuće.

- Priča o narativima mi je bila teška i ozbiljna i pitanje mi je kako to promijeniti i kako potaknuti ljude da izađu iz toga.

- Ovo je prije bilo na margini moga interesa, a sada mi postaje fokus i želim se više posvetiti socio-kulturološkim obrascima društva.

20.11.2006. pre podne prezentacija Outreach programa Haškog tribunala

«Vidim krivično gonjenje kao bitan element suočavanja, ali ne i jedini.»
(citat sa radionice)

■ Prezentacija Outreach programa Haškog tribunala Pogledati prilog na CD-u

Koji su mogući pozitivni rezultati rada Tribunala, odnosno suđenja za ratne zločine?

- Sto šezdeset i nešto optužnica je podignuto, 90 je okončano. Stvorena je baza podataka koja može pomoći kod suočavanja s istinom. Sav materijal je značajna baza podataka u kojoj su između ostalog i svedočanstva koja stvaraju potpunu sliku o tome što se desilo.

■ Zidne novine

Koja je svrha kažnjavanja zločinaca?

- svjedočanstva	- pravda za žrtve – kako se desilo i pokajanje
- utvrđivanje odgovornosti	- da se šalje poruka javnosti
- satisfakcija žrtvama	- ponovno uspostavljanje moralnih vrijednosti
- potvrda da se nešto desilo	- izolacija zločinaca od društva
- otkrivanje istine (sudske)	- poticaj na preispitivanje odnosa moći (niko nije nedodirljiv)
- da zločini ne moraju nužno proći nekažnjeno	- necementiranje/preispitivanje «istine»
- demokratizacija	- uloga optuženih u ratnim zločinima
- vladavina prava	- istina van razumne sumnje
- prevencija (uplašiti političare)	
- individualizacija krivice	
- pravne norme da se unaprijede i potvrde	

■ Diskusija

Kad se priča o pravdi za žrtve, da li njima to nešto konkretno pomaže ili znači?

- Kažnjavanje ne može donjeti pravdu žrtvama, ako ga ne prati pokajanje onoga tko je kažnjen i ako i dalje egzistira nepravda.
- Kad su dokazani zločini u Keratermu i Omarskoj, satisfakcija je zadovoljena. Kažnjavanje može dati doprinos pravdi.
- To je jedan od elemenata. Na svakom sudu žrtva očekuje od suda i pravdu, a ne znači da je sud može i dati. Ako zaboravimo na ostale elemente pravde za žrtve to je katastrofalno.
- Proces uspostavljanja pravde za žrtve nije samo odgovornost suda nego društva.
- Kad se izvode procesi i dokazi, otvaraju se pitanja kolektivnog osjećaja krivice, prije toga se može ignorisati.

Koji su nedostaci krivičnih procesa iz aspekta suočavanja s prošlošću?

Problemi u suđenjima za ratne zločine: neadekvatne kazne; nesaradnja; strah svjedoka; odnos društva/države; odgovornost ICTY prema javnosti u bivšoj Jugoslaviji

- Nakon rata imamo desetine hiljada žrtava, a hiljade ljudi su imali neku ulogu i podržali su i pomagali. U Haagu se sudi maloj grupi ljudi sa najviših nivoa vlasti. Gdje napraviti granicu što je ratni zločin, to će se morati riješiti u ExYu sudovima. U sudu u BiH ima oko 1300 krivičnih prijava mada su neke bez dokaza.

- Ide se na to da se sudi glavnima i treba prihvatiti da će neki izbjeći odgovornost. Pitanje je koliko država treba usmjeriti resurse na gonjenje ratnih zločinaca ili ih usmjeriti na nešto drugo. Jedan proces u Haagu košta 10 milijuna eura.

- Bitno je da društvo/lokalna zajednica osudi ono što se radilo inače je blokiran proces povratka. Optužnice bi trebale potaknuti javnost da reagira. Sudski procesi tako mogu pripomoći i mogu potaći suočavanje s prošlošću.

Koliko priznanje krivice može pomoći kod suočavanja s prošlošću? Biljana Plavšić je jedna od vrlo rijetkih, ali je li se primijetio efekat toga?

- Do sada je u Haaškom tribunalu bilo 15-ak priznanja krivice. Neki su iskreni, a neki kalkulacije. To ne znači i pokajanje. Dragan Obrenović je priznao krivicu gdje se ispričava za zločine, ali nisam vidio neki efekt. Žrtve su reagovala sa bijesom, nisam osjetio mnogo pozitivan efekt. Tu je bitna i uloga medija gdje se spominje nagodba i mala kazna, ali uz to ide i dokument u kojem pišu dosta šokantne stvari. To priznanje bi se moglo koristiti kao protuteža sveopćem negiranju i neprihvatanju zločina.

Gdje aktivisti vide sebe u svemu ovome?

- Prvi put čujem ta imena, čuje se o radu Tribunala, o svjedocima, presudama, a ovo je vrlo važno zbog slike o mogućem odnosu prema prošlosti.

- Sve iz procesa i sa suđenja je arhivirano u vidu dokumenata, video zapisa i mislim da bi NGO sektor mogao raditi dokumentarne programe, dokumentacione centre, memorijalne objekte.

- Zadnja optužnica podignuta je 2004. godine. U radu se dokazalo da neki nisu najodgovorniji, a kompletna ili djelomična dokumentacija se prosljeđuje domaćim tužiocima.

- Reakcije Tribunala za čupave teme nisu dovoljno glasne. Izbjegavanjem raste nepovjerenje u Tribunal. Vidim partnerstva sa lokalnim sredinama ako postoji volja za to.

- Postoji neka doza objektivnog i subjektivnog straha, ljudima se prijeti. Postoji rezerva prema radu Tribunala, postoji antihaaška opstrukcija. Civilno društvo nije osnaženo da na tome radi, nije izgrađen kredibilitet u zajednici. Bitno je osnaživanje pojedinaca gdje objektivno postoji problem.

- Mislim da su mnogi previdi vezani za svjedoke. Mislim da bi bili brže procesuirani zločini da su svjedoci bili bolje zaštićeni.

- Ne bih forsirao druge ljude da svjedoče. Bitna mi je osuda javnosti i bitnije mi je raditi s ljudima da osude neku ideologiju i zločin.

- Imali smo gostovanje ljudi iz Haaga u Prijedoru, to je bilo jedino javno što je ljude iz Prijedora natjeralo da tamo zajedno nešto rade.

- Jako dobri dokumentarci cirkuliraju regionom o ubojstvima civila u Vukovaru, Osijeku, Sisku. Nije ih teško iskopirati i pokazivati ljudima. Po istraživanjima Dokumenta neke su se stvari u Hrvatskoj u vezi procesa suočavanja s prošlošću pomjerile zahvaljujući Haaškom tribunalu. Mene zanimaju hrvatski sudovi i procesuiranje zločina. Mi imamo polako kritičnu masu ljudi koji će nam to raditi i ono gdje se ja vidim je kako mogu pomoći u tome i koliko imam snage u međusektoralnoj suradnji.

- Ovo sve me stimulira na suradnju, vidim krivično gonjenje kao bitan element suočavanja, ali ne i jedini.

- Bitan mi je način pretrage i dobijanja informacija o ljudima i događajima i to će mi koristiti.

20.11.2006. popodne

prezentacija rada IZMIR-a

«Postavljam sebi masu moralnih dilema svaki dan i to mi spada u izgradnju mira.»
(*citat sa radionice*)

■ Uvodna vežba - Moj odnos prema uniformi

u parovima smo razgovarali/e o našim osjećajima, asocijacijama i doživljajima uniformi (različitih vojski)

Neke od izjava u plenumu poslije razgovora u parovima:

- *Vojska ubija individualnost, toliko se izgubi životni stil jer svi rade nešto isto.*

- *Prije rata prema uniformama sam imala empatičan odnos pogotovo prema uniformama rudara, bolničarki...*

- *Nekad osjećam simpatije prema nekim vojskama, na primjer prema španjolskim revolucionarima osjećam toplinu i solidarnost. Odbijam pomisao da uzmem oružje, niti se želim vidjeti u bilo kojoj vojsci.*

- *Bile su mi dosadne priče o JNA i u dobroj su mjeri odredile moj odnos prema vojskama.*

- *Vrlo lako mogu zamisliti vojske zvjezdanih ratova i osjećam simpatiju prema srednjovjekovnim vojskama. Početkom rata u Pakracu su bili strani volonteri koji su govorili da ne žele pomagati pri gradnji ljudima koji su bili u vojsci. U tom periodu svi su bili u vojsci, mada nitko nije bio u profesionalnoj vojsci.*

■ Prezentacija Izmira

■ Gledanje kratkog filma o sastanku veterana u Selcima

■ Neke od izjava iz diskusije koja je uslijedila:

- *Među veteranskom populacijom vlada nepoznavanje civilnog sektora, doživljavaju vas kao oličje zla, one koji podupiru Iskorak i od kojih dolazi sve zlo i naopako. Kad se pokrene komunikacija, bitno im je da se netko brine i spreman je pomoći i surađivati.*

- *Veteranska populacija je vrlo slojevita. Mnogo je onih koji su se demobilisali i uklopili u svakodnevnicu i nemaju potrebu biti u grupi. Za one koji su ostali bez ikakvih financija udruge su točke iz kojih se može krenuti. Braniteljske udruge broje desetke tisuća ljudi. Hrvatska ide prema Evropskoj Uniji i neke standarde moramo napraviti. Mi vidimo da ide s nama ili bez nas i željeli bismo biti u tom procesu. Svi žele živjeti u pravednoj državi i to je preklapanje.*

- *Smatram da bismo gubili vrijeme diskutujući o podršci generalima ili da se izjašnjavamo o Haaškom sudu. Dok radimo banalne teme pričamo i o tome iz sebe, svako iz svog identiteta i tako jedni na druge utičemo.*

- *Vrijeme je za provođenje priprema za susrete hrvatskih branitelja i vojnika Krajine. Znatiželja postoji i treba je iskoristiti. Ovdje ljudi koji su zajedno ratovali ne komuniciraju i zato rade na tome da lakše prihvate različita mišljenja i samim time imaju dobru podlogu za dalje. Ovo je tek početak procesa uz opreznost za kontakte sa drugom stranom.*

- *Koliko im je jasno predstavljeno da su dio procesa suočavanja s prošlošću?*

- *Otvara se društveni dijalog o bitnim društvenim stvarima u kojem sudjeluju bivši voditelj mirovnog procesa u Pakracu i bivši vojni zapovjednik.*

- *Želim podržati proces, ali Hrvatsku se sve manje doživljava kao dio ove regije. Ako se o tome ne otvara priča, gdje će postojati motivacija da se vraćamo na stvari koje su zacementirane, koliko će interesa u društvu za to biti? Koje su mogućnosti da pričamo o demokratskoj proceduri gdje nam se vrijednosti razilaze? Mislim da se moramo baviti škakljivim pitanjima da bismo iskomunicirali vrijednosti i zato mi je potrebna dublja priča od demokratske procedure.*

- *Meni je divan kaput moralne superiornosti, ali kako da oni dođu u kontakt s nenasiljem? Kako govoriti o demilitarizaciji Balkana i Evrope? Onda nitko neće razgovarati ako neće nas par, vjerujem.*

- Treba pričati i još više pričati i širiti tu priču na druge točke šta meni i tebi nešto znači pa da prodemo i taj proces. O nekim stvarima se mora pričati u nekom momentu. Mislim da se razilazimo oko metode, a ipak mislim da treba pričati.

- Kako će Lavovi prepoznati vrijednosti mirovne akcije?

■ Diskusija

Koliko smo spremni komunicirati i surađivati s onima koji ne dijele naš sistem vrijednosti?

- Komunikacija i dijalog su neophodni. Mogu reći da na bilo kakvu suradnju s onima koji u Srbiji podržavaju politiku ratnih zločina nisam spreman, ali na dijalog da.

- Postavljam sebi masu moralnih dilema svaki dan sa preispitivanjem i to mi spada u sferu izgradnje mira i suočavanja s prošlošću. Legitimno mi je obezbijediti granice i sam sebi. Odgovorno je i to uraditi kao i nešto drugo. Radeći s veteranima, otvorio sam svoje srce da bih čuo srce drugog. Ekstremni stavovi ne odlaze sami od sebe. Više sam tolerantan nego što je zdravo. Hoću javno djelovati i postavljati granice.

- Ja radim na pokušaju afirmacije nekih vrijednosti u društvu. Dok smo surađivali s nekim veteranima afirmisalo se nešto što nije bilo u skladu s onim što hoću promovisati. Hoću se nositi s frustracijom na konstruktivan način jer tada nisam znao drugačije napraviti.

- Ako nemamo rezultate koja nam je alternativa? Radimo seminare, edukacije i očito treba mijenjati pristup kako doći do drugih ljudi. Meni je važno postaviti život kao vrhunsku ljudsku vrijednost i iz tog ugla otvarati priču o zločinima.

- Osjećam pritisak da radim s ekstremnom desnicom. Ne mogu poistovijetiti udruge veterana i udruge paravojnih jedinica.

■ Osvrt na dan

- Potvrdio sam koliko ima načina i prostora da se koristi haaški izvor informacija, uvidio sam da mi mnogo toga nedostaje.

- Osjećam se dosta isprovocirano i pitam se da li smo stvarno spremni da razgovaramo sa drugima. Ima barem 150 načina da mi bude lagodno, a da tu ne ubrojim rad sa veteranima. Ali ja ne želim da mi bude lagodno, želim se suočiti i razgovarati. Ali isto tako i prepoznati svoje granice i biti transparentna s njima.

- Važno mi je osobno preispitivanje. Od ove prezentacije haaškog suda definirao sam korist i dobio ideje za informacije.

- Vrlo sam potaknut na razmišljanje. Super su pitanja koja smo otvorili i drago mi je što smo pronašli konkretan način da surađujemo sa haaškim tribunalom.

- Haaški tribunal mi više nije dalek kao prije i drago mi je što sam dosta pričao s Brunom.

- Bilo mi je jako poticajno popodne. Nisam znao na šta bih se htio više osvrnuti. Imam svakakvih pitanja i dilema. Prava provokacija mi je bila pred kraj i priča o vrijednostima.

- Vrlo značajno popodne. Bio bih sretan da uspostavimo vezu s Lavovima i beretkama da dođe do promjene.

- Izmir izaziva jako puno pozitivnog i bez obzira na otpor, samo prolazite.

- Netko je to morao uraditi na ovom svijetu. Ovo mi je popodne vrijedno kako sam se nosio s ljudima.

- Otvorilo mi se pitanje odnosa prema nacionalizmu, kao da će on nestati sam od sebe...

- Što se tiče suočavanja s prošlošću, nitko nema obavezu time se baviti. Neki će raditi na tome, neki neće. Radite ono što vam je ugodno i uvijek se sjetite koji put ste prošli u godini dana.

- Popustila mi je koncentracija. Mislim da treba imati limite da bi zadobili poštovanje drugih. Svojim jakim stavom možeš potaknuti drugog na promjenu.

■ Gledanje kratkog filma o edukaciji mladih na polju suočavanja s prošlošću

21.11.2006. prijedodne evaluacija

«Plaši me ono staro pitanje – zašto komšije ništa ne rade?»
(*citirano sa radionice*)

■ Igrica 1 – 2 – 3

■ Male grupe

Šta nas plaši/zbunjuje u radu na suočavanju sa prošlosti?

grupa I

- težina procesa
- strah od neuspeha
- uticaj na mene
- osećaj da je malo saveznika
- istina (kako će drugi reagovati kad je čuju)
- mogu li izdržati
- da ne pogoršam stvari
- burne reakcije (neminovna, katarzična, agresivna)
- preispitivanje vlastitih vrijednosti
- represija (sistemska, nesistemska)
- da će iskazi biti zloupotrebjeni
- laži u iskazu
- hoću li ostati iskren
- zločinci na ulicama
- kako/zašto raditi sa grupama sa kojima uopšte ne delimo vrednosti
- nezainteresovanost okoline
- strah okoline
- koji su novi metodi koje trebamo koristiti
- različiti i neujednačeni pristupi
- pitam se koliko taj ceo posao ima smisla
- političke elite koče proces
- ljudska glupost
- kako ući dublje – dokle – u istoriju prije rata
- «zašto komšije ništa ne rade»
- mogući zločinci u strukturama vlasti

grupa II

- da će generacije koje dolaze biti isključene iz SsP
- da ne izgorim (puno vremena, ne mogu, ne vrijedi ovo raditi)
- da ne dođe do inflacije značenja od pretjerane upotrebe
- odnos sredine (neprijateljski, osuđujući)
- odnos sredine prema «drugima»
- da ćemo se baviti manje važnim stvarima
- da politička klika neće biti zainteresovana (u MK)
- da će teme izgubiti značaj kod donatora, a izostaće neka druga finansijska podrška
- gender nesenzitivni pristupi
- insistiranje donatora na regionalnom pristupu
- nespремnost
- nemogućnost sagledavanja važnosti SsP
- prioritet je izgradnja institucija (državnog aparata) a ne izgradnja mira
- da li smo/da li ćemo naći pravi pristup/način da dopremo do ljudi
- da će se proces omasoviti i izgubiti efikasnost (svi se bave time, a u stvari niko)

grupa III

- da ne povrijedim nekoga
- fizičko nasilje
- da ne budem povrijeđen/a
- da ću u radu ostati sam/a

grupa IV

- mene plaši to što me ništa ne plaši
- koliko naučena komunikacija može da prezentira neautentične stavove
- nerazumijevanje okoline

- zbunjuje me što je malo ljudi u tome
 - sumnjam u ispravnost svojih postupaka
 - sumnja u globalni smisao tog rada;
- pomirenje*
- moji kapaciteti
 - manjak podrške
 - sporo napredovanje
 - «kula od karata» efekat
 - da taj rad nije izgovor za nešto drugo
- (neiskren rad)*

- predrasude i nezainteresovanost okoline
 - krutost, nefleksibilnost
- (jednodimenzionalnost)*
- profesionalizam (nepoznavanje stvarnosti)
 - idealizam (ekstremni)
 - ekstremizam
 - nestrpljenje, odustajanje, pregorevanje
 - uticaj na zdravlje
 - zabluda
 - čvrst pristup iz svog narativa
 - podrazumevanje nekih stvari
 - pristup isključivo iz pozicije žrtve
 - nepostojanje demokratičnosti u samoj organizaciji
 - nespремnost na druga mišljenja
 - sujeta
 - vlastita sigurnost/ignoriranje realnih opasnosti
 - prevelika očekivanja
 - pogrešan odnos

■ Velike podne novine

Šta doživljavam kao podršku u ovom radu?

- motivaciju koju vidim ovdje
 - kada imamo prostor da se razumemo
 - teorije
 - kada osjetim katarzu
 - ozbiljnost pristupu temi i želja za daljnjim radom
 - porodica
 - prijatelji
 - razgovori sa ljudima koji dele slične vrednosti
 - neki pomaci
 - da me pitaju «kako sam»
 - promjena na bolje
 - uključivanje različitih ljudi u proces
 - postojanje pozitivnih primera u regiji
- (kao što je Izmir)*

- odmak/retreat u Grožnjanu
- prostor za razmjenu dilema
- kad čujem iz JOB-a da radimo nešto korisno
- kad mi neko pride i kaže da je razmišljao o mojim stavovima i otkrio u čemu se ne slaže!Kritika
- CNA tim
- kad čujem razmišljanje koje je slično mojem
- svaki postignuti rezultat je poticaj da nastavim
- mogućnost komunikacije i razmene mišljenja sa ljudima u regionu koji imaju i drugačije pristupe
- odmak svakako

<ul style="list-style-type: none"> - istraživačko novinarstvo - ljudi sa kojima radim (projektni tim) - prostor da iznesem dileme i strahove - mladi sa kojima radim u Vukovaru i okolici - osmijeh i zagrljaj, smijeh - razmjena sa ljudima koji se bave tom temom - odmor 	<ul style="list-style-type: none"> - drugi ljudi - unutrašnji porivi - vjera u ljude (koju osjećam) - rad na sebi - izlazak sa prijateljima ili odlazak u prirodu - saznanje da ljudi razmišljaju i rade što i ja (istomišljenici, njihovo postojanje)
--	--

■ Zidne novine – stikersi

Koje kapacitete za rad na SSP mogu da ponudim?

- Pristup lokalnim medijima u Vojvodini (gostovanja, intervjui, projekcije); pristup organizacijama kojima bi se mogao predstaviti rad vaših organizacija; mogućnost organizovanja tribina i radio emisija; resurs – kancelarija u Zrenjaninu, ali možda i u Nišu i Kragujevcu; kancelarije u Prištini, Podgorici, Beogradu i u skoroj budućnosti u Sarajevu; baza podataka sa volonterima i prijateljima inicijative (pozivi za vaše treninge); kontakt sa predstavnicima Haškog tribunala; zaštita i pravno zastupanje.

- Moja organizacija okuplja mlade ljude zainteresovane da se bave prošlošću (Odisej); imam neki stepen edukacije o nenasilnim akcijama; bitan mi je kontakt koji imam sa studentima iz Italije koji se bave istraživanjima i edukacijom o miru; radim i pišem za lokalne novine; spreman sam za saradnju sa drugima na temi suočavanje sa prošlošću

- Kontakti u regiji (ljudi koji rade na ovome); kontakti sa aktivistima/cama koji su radili/rade na suočavanju sa prošlošću u drugim delovima sveta; nekakvo iskustvo u radu pod pritiskom/pretnjama; ne bežimo od kontroverznih tema; skupljenog znanja (preko razgovora, novina, knjiga) za mogućnosti rada u MK; lokalne partnere u par gradova u Makedoniji

- Razumevanje medija u Srbiji; prolaz u medije u Srbiji; ako neko hoće da radi na Kosovu mogu dosta pomoći; bilo kakva konkretna pomoć/podrška u organizovanju i sprovođenju aktivnosti u Srbiji i regionu

- Mogu da ponudim entuzijazam i moje stručno znanje u onim oblastima u kojima je to moguće; mogu da ponudim prijatelje koji su ratni veterani

- Trenersko iskustvo, podrška u osmišljavanju i vođenju radionica; zajednički prostor za priču o onome što nam je teško, priča, organizacija; kontakti sa različitim organizacijama i grupama; prosleđivanje informacija i kontakata; filmovi

- Mogu da ponudim puno dobre volje za rad; iskustvo nažalost ne; kapaciteti su veliki, spremna sam da učim iz tuđih iskustava i da gradim svoj specifičan način rada

- Mreža savetovaništva – iskustvo; znanje o traumi; pristup suočavanju kroz traumu; iskustva rada sa traumatiziranim; spremnost za razmenu znanja i iskustava; kontakti sa veteranima u regionu

- Dokumentarne filmove koje smo producirali (i ne samo to); radionice na temu suočavanja sa prošlošću; kontakte sa određenim brojem veterana koji bi bili spremni doći u vaše sredine; seminare slične ovome; knjigu i publikacije; pozive za naše programe mirovnog obrazovanja; otvaranje dilema koje imamo; saradnju sa CzRT (sebe kao klijenta i nekoga ko bi mogao da nauči od njih kako se nositi sa nekim stvarima koje prate naš rad)

- Ogromnu podršku; pomoć IDC-a

- Znanja o ratnoj traumi; kontakti sa veteranima i stručnjacima; iskustva u radu sa traumatizovanim vojnicima; iskustvo iz storytellinga-a, metoda za rad sa grupama u konfliktu; tribine sa promocijom knjige; smisao za humor i proizvodnju konflikta

- Mirovno obrazovanje – treninzi iz izgradnje mira i suočavanja sa prošlošću; CNA saradnici i resursi (knjige, filmovi); rad sa «teškim» grupama; iskustvo koje imam; vjerski kontekst

- Interesovanje za taj rad; stručnost; pomoć (teorija i radionice); literatura (o traumi i konfliktima, komunikaciji); edukacije vezano za traumu

- Nastavljamo rad na intervjuima sa osobama sukladno planu Documente u suočavanju sa prošlošću; svi rezultati, iskustva i metode su dostupni; Izmir i UDUDR RH PGZ

- Iskustva (lična) iz rata (pozicija učešća i bivstvovanja u svemu tome); ekstremno motivisan za rad; svjestan realnosti okruženja (prilično); optimista (često i nerealan); iskren u radu (što znam – znam, što ne znam – ne znam, ali se trudim da spoznam); iskustvo u radu sa mladima; prostor za rad

- Zorica, Goran i Goran – QPSW (www.kucaprijatelja.com); Miramida centar Grožnjan (odmak +)

- Kontakti sa organizacijama i ljudima koji se u RH bave temom SsP; prostor za radionice i projekcije filmova; smještaj u organizaciji; dobra volja i spremnost za rad na toj temi, najviše na području Vukovarsko-

Srijemske županije; edukacije i rad sa mladima i kontakti; prikupljanje usmenih priča (počinjem u decembru)

- Kao pojedinka bavila sam se i bavim se gender tematikom, te se nadam da ću dalje, u radu na SsP imati priliku da doprinesem

tome da pristupi budu gender senzitivni; smatram da je IDC kao organizacija uradio dosta toga na SsP i da raspolaže sa ogromnim kapacitetima koji bi mogli drugim organizacijama pomoći možda kao polazna tačka u daljem radu.

■ Plenum

Koje konkretne ideje imam/Koje potrebe za daljom edukacijom?

- Malo više praktičnog iskustva o radu sa veteranima na radionicama.
- Nama bi trebala edukacija iz mirovnog rada, a volio bih i da se nekako prošvercujem na CNA trening sa veteranima. Da vidim kako to izgleda i da probam za sebe nešto da pokupim.
- Fali mi neka vrsta istraživanja mira i probati gledati kako je negdje drugo to napravljeno, da možda sagledamo neke načine i modele izgradnje mira koji su primjenjeni negdje drugdje.
- Meni trebaju drugi primjeri iz drugih konteksta i promišljanje o paralelama i sličnostima. Treba mi teorije, i mislim da bi bilo korisno pozvati nekoga ko sa teorijskog aspekta ima više znanja sa sociološkog aspekta, o stvarima kao što su identiteti, nacionalizam...

■ Opšti osvrt na seminar u krug

- Imao sam želju da se bavim time šta je to rat, zašto su ljudi i stanje ovakvi, ali nisam znao odakle dolazi ta želja. Poslije ovoga znam odakle mi dolazi ta želja. Zadivila me je ozbiljnost u radu drugih na suočavanju sa prošlosti.

- Za mene je bilo vrlo naporno ali i vrlo korisno. Posebno mi je značajna ozbiljnost rada Mirsada Tokače. Drago mi je što sam ovdje vidio ljude koji su spremni da rade na suočavanju sa prošlosti i nadam se da ove konkretne ideje neće ostati samo na papiru.

- Najprovokativnija mi je bila prezentacija Izmir-a i mislim da sam proširila svoje poimanje suočavanja sa prošlosti.

- Ja u kontekstu u kojem živim vidim sebe kao da sam slijep i vezanih ruku, a kada izađem iz mog konteksta vidim malo ruku. Osnažen sam jer sam vidio ljude da rade nešto konkretno i nešto ozbiljno.

- Neke radionice su mi bile malo preduge. Možda da se za neki period ponovo susretne i da vidimo nešto novo što smo naučili ovdje i kako smo to primjenili i koja iskustva iz toga imamo.

- Došao sam do napretka u poimanju mnogih stvari a posebno izdvajam napredak vezan za narative. Mislim da religiju, njen uticaj i uticaj vjerskih zajednica nismo dovoljno obradili. Dobra je potpora svima nama da se vidi da na svim stranama (i jednoj i drugoj i trećoj) ima ljudi koji postavljaju pitanja i pokreću procese suočavanja sa prošlosti. Pa kad dodje pitanje meni što «mi» to da radimo kad «oni» to ne rade, ja mogu reći da rade tu i tu, ti i ti ljudi.

- Izlaganje Mirsada Tokače me zaista impresioniralo i otvorilo jedno potpuno novo polje. Iz svog izlaganja nisam puno dobio, ali sam dobio puno toga iz radionice Amele i Randyja. Žao mi je što Izmir nije Smirna, hoću reći da mi je žao što se nešto slično nije desilo u Srbiji. Drago mi je što mislim da sam uspio da približim ljudima rad sa veteranima.

- Pozdravljam ideju da CNA organizira ovakve seminare gdje nisu odgovorni za sadržaj, već da je odgovornost da pozovu ljude a mislim da to može, jer je CNA već brend i već deset godina radi na izgradnji mira u regiji. Ja sad radim za strance i to je prvi put da radim za neku stranu organizaciju. A odlučio sam se da radim za QPSW zbog posvećenosti Kvekeru mirovnom radu i zbog njihove vjere da u svakom čovjeku postoji bog. Oni ga čak i ne zovu tako već to zovu spiritualnošću. Ja volim sebe da pitam da li ja uvijek prilazim ljudima sa tom sviješću. Kada razmišljamo o veteranima vrijedno je razmišljati i o ljudima koji su bili veterani a koji su tokom rata svojim angažmanom spriječili zločine, koji su razmišljali o svojim porodicama, koji su pomagali ljudima na «drugoj» strani ili koji su se još na početku rata ubili.

- Nakon ovog seminara kao da se osjećam spremnim da skočim, osjećam se osnaženim, osjećam se promjenjenim. Ovih dana ovdje sam bio malo sebičan jer sam došao da dobijem, pokupim i naučim i nisam se baš uvijek uključivao u diskusiju i time nisam davao. Puno sam razmišljao tokom radionica. Super mi je bilo.

- Iskreno, ja sam imala želju, ali samo želju da radim na suočavanju sa prošlosti, i nisam imala sliku kako bih mogla uopšte raditi. Onda je došao poziv za seminar i ja sam se pitala šta ću ja tamo. Ali sam se ipak odlučila da dođem i mogu reći da su ispunjena sva moja očekivanja.

- Osjećam se osnaženo. Ja sam malo zbunjena jer bi sad najradije skočila u Vukovar da nešto radim, ali ima toliko toga da ne znam odakle da počnem.

- U Srbiji se već dugo radi na suočavanju sa prošlosti, i ja sam radio ali sa drugačijim metodama. I sad vjerujem da je taj metoda bio neophodan. Taj malo tvrdi pristup. Ovdje sam sagledao i to artikulisao da je došlo vrijeme da se krene i sa drugačijim pristupom kako je Srbija prešla iz faze poricanja u fazu opravdavanja i sada tu situaciju treba dalje mijenjati. Ostaje mi pitanje kako jer ja još ne znam način kako da radim na toj promjeni. Ovdje je akcenat bio na veteranima što je meni nešto

potpuno novo. Prvi put sam sjedio sa pukovnikom hrvatske vojske, pričao sa njim i nije mi bio neugodno.

- Ovaj pristup u radu sa veteranima mi je otvorio prostor ne da ja radim sa veteranima već da neke druge grupe malo drugačije posmatram i da prilazim tim grupama sa neke drugačije strane. Potrebno mi je još iskustva.

